

ПИТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО, ГОСПОДАРСЬКОГО ТА ТРУДОВОГО ПРАВА

УДК 347.1

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН ЗА УЧАСТЮ СПОЖИВАЧІВ

Банасевич Ірина Іванівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
(Навчально-науковий
юридичний інститут
ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»,
м. Івано-Франківськ, Україна)

Статтю присвячено поняттю та сутності цивільних правовідносин за участю споживачів. У науковій статті здійснено теоретичне осмислення поняття «цивільні правовідносини за участю споживача», під якими запропоновано розуміти суспільні відносини, що врегульовані нормами цивільного законодавства, умовами договору, звичаями ділового обороту та виникають між споживачем, який купує товари, замовляє роботи, послуги або має намір придбати товари, замовити роботи, послуги для задоволення особистих або інших потреб, не пов'язаних зі здійсненням ним підприємницької діяльності, та його реальним або потенційним контрагентом (продавцем, виконавцем, наймодавцем, виготовлювачем, імпортером, уповноваженою виготовлювачем (продавцем) юридичною особою або фізичною особою-підприємцем). Названо особливі ознаки цивільних правовідносин за участю споживача, що дають підстави стверджувати про їх самостійність. Зокрема, цивільне правовідношення за участю споживача: виникає між споживачем, котрий має намір придбати товари (роботи, послуги), купує товари (роботи, послуги), користується товарами (результатом робіт, послуг) для задоволення особистих потреб, не пов'язаних зі здійсненням ним підприємницької діяльності, і його контрагентом чи потенційним контрагентом (виробником, продавцем, виконавцем тощо); забезпечується державним захистом споживача як слабкої сторони за допомогою особливих правових форм, засобів і методів впливу, які гарантують баланс інтересів споживача і суб'єкта підприємницької діяльності; характеризуються поєднанням приватноправових і публічно-правових норм у регулюванні цих відносин, спрямованим на усунення правової нерівності його суб'єктів; має оплатний характер, який породжує у передбачених законом або договором випадках обов'язок контрагента споживача безоплатно здійснити дії, спрямовані на забезпечення належної якості реалізованого товару (роботи, послуги).

Проведено аналіз сучасних цивілістичних наукових досліджень, а також положень чинного законодавства України.

Ключові слова: споживач, споживчі правовідносини, цивільні правовідносини, цивільні правовідносини за участю споживача, інститут захисту прав споживача.

CONCEPT AND GIST OF CIVIL RIGHTS BY PARTICIPANTS OF CONSUMERS

Banasevych Iryna Ivanivna,
Candidate of Law Sciences,
Associate Professor, Senior Lecturer
at the Department of the Civil Law
(Educational and Research Law Institute
of State Institution of Higher Education
“Vasyl Stefanyk Precarpathian National
University”, Ivano-Frankivsk, Ukraine)

The article is devoted to the concept and gist of civil legal relations with the participation of consumers. In the scientific article the theoretical comprehension of the concept of “civil legal relations with the participation of the consumer” was made, which suggests to understand the social relations regulated by the norms of civil law, the terms of the contract, the customs of business turnover and arise between the consumer who purchases goods, orders works, services or intends to purchase goods, to order works, services to meet personal or other needs that are not related to the pursuit of business, and its real or potential counterparty (seller, executor, owner, manufacturer, importer, authorized manufacturer (seller) of a legal entity or individual entrepreneur). Named the special features of civil legal relations with the consumer, which give grounds to assert their independence. In particular, the civil law relationship with the consumer: it occurs between the consumer who intends to buy goods (works, services), purchases goods (works, services), uses goods (the result of works, services) to meet personal needs that are not related to the implementation his business, and his counterparty or potential counterparty (manufacturer, seller, executor, etc.); is provided by the state protection of the consumer as a weakness by means of special legal forms, means and methods of influence guaranteeing a balance of interests of the consumer and the subject of entrepreneurial activity; characterized by a combination of private law and public law in the regulation of these relationships, aimed at eliminating the legal inequality of its subjects; has a paid nature that generates in the cases provided by law or contract the duty of the counterparty of the consumer to carry out without charge actions aimed at ensuring the proper quality of the goods sold (work, services).

In this case, an analysis of modern civil scientific research, as well as the provisions of the current legislation of Ukraine.

Key words: consumer, consumer legal relations, civil legal relations, civil legal relations with the participation of the consumer, institute of consumer rights protection.

Вступ. Теоретичні питання, пов’язані із захистом прав споживачів, тривалий час є предметом багатьох наукових дискусій. Такий інтерес зумовлений кількома причинами: по-перше, об’єктивною необхідністю удосконалення механізму охорони прав споживачів в умовах стрімкого розвитку відносин на ринку торгівлі та надання послуг; по-друге, у зв’язку з тим, що цей правовий інститут належить до пріоритетних сфер адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу; по-третє, неефективністю окремих цивільно-правових заходів впливу на суб’єктів підприємницької діяльності, внаслідок чого зафіксовано велику кількість порушень прав споживачів; по-четверте, необхідністю сформулювати єдину теоретичну основу захисту прав споживачів. Для удосконалення механізму охорони прав споживачів загалом і підвищення ефективності цивільно-правових способів їх захисту нагальною є розробка єдиної теоретичної концепції захисту прав споживачів в Україні.

Сучасна цивілістична наука поповнилася цілою низкою дисертаційних досліджень, предметом яких були окремі аспекти захисту прав споживачів. Серед них кандидатські

дисертації М.М. Гудими «Захист прав споживачів за договором про надання туристичних послуг», Г.А. Осетинської «Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України», О.П. Письменної «Правовідносини, що виникають у зв'язку з порушенням прав споживачів внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг)», Ю.Ю. Рябченка «Судовий захист прав споживачів», О.Ю. Черняк «Цивільно-правовий статус споживача у контексті адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», О.Ю. Єгоричевої «Цивільно-правова відповідальність за продаж споживачам товарів неналежної якості», Г.О. Ільченко «Цивільно-правовий захист прав споживачів страхових послуг», Р.В. Пожоджука «Захист прав споживачів за договором постачання електричної енергії через приєднану мережу», У.П. Гришко «Захист прав споживачів транспортних послуг», В.О. Погребняка «Цивільно-правове регулювання відносин споживчого кредитування в Україні», Є.О. Ружицької «Права споживачів за договором роздрібною купівлі-продажу» тощо. Як бачимо, усі зазначені наукові роботи фрагментарно досліджують проблеми захисту прав споживачів. Перед сучасною наукою цивільного права постає завдання комплексної розробки єдиної теоретичної основи захисту прав споживачів. До числа не охоплених сучасними дослідниками теоретичних проблем належить також проблема розуміння сутності правовідносин за участю споживачів.

Розробка проблеми правовідносин за участю споживачів має не тільки теоретичне, але і практичне значення, оскільки повинна стати основою для правильного законодавчого регулювання цих правовідносин, чіткого визначення прав та обов'язків їх учасників, а також аналізу їх фактичної реалізації.

Метою наукової статті є теоретичне осмислення поняття «цивільні правовідносини за участю споживача» та дослідження його сутності на основі сучасних наукових досягнень цивілістики задля внесення певної ясності у термінологію, що використовується як доктриною цивільного права, так і практикою.

Виклад основного матеріалу. У наукових працях останніх років щодо аналізованого питання застосовуються такі терміни, як: споживчі правовідносини, споживче право, споживчий договір тощо. Виникає запитання: який зміст вкладається науковцями у наведені терміни? Чи доцільно саме їх застосовувати до явищ, що ними позначаються?

З цього приводу у науковій літературі є кілька позицій:

1) застосування термінів «споживчі відносини», «споживче законодавство» є умовним, вони використовуються для зручності та позначають відносини за участю споживачів (Г.А. Осетинська) [1, с. 15];

2) термін «споживче правовідношення» застосовується для позначення особливих правовідносин, які виникають, зазвичай, на підставі публічного договору, в якому одна сторона – підприємець на професійних засадах взяла на себе обов'язок здійснювати продаж товарів у сфері роздрібною торгівлі, виконання робіт або надання послуг у сфері транспортних перевезень, зв'язку, медичного, готельного, банківського обслуговування тощо, а друга сторона – фізична особа, котра купує товари, замовляє роботи чи послуги для задоволення своїх побутових (непідприємницьких) потреб (О.Ю. Єгоричева) [2, с. 7];

3) вживається термін «інститут захисту прав споживачів», який є правовою спільністю, що належить до комплексних правових утворень, оскільки норми, які входять до її структури, мають різну галузеву належність, юридичну спрямованість і «вертикальну ієрархію» [3, с. 190; 4, с. 47]. Цей комплексний правовий інститут утворює система норм, що закріплюють особливості правового становища споживача [3, с. 193]. Проте основне регулювання відносин за участю споживачів здійснюється нормами цивільного права, які містяться, насамперед, у ЦК України та Законі України «Про захист прав споживачів», в актах цивільного законодавства. На думку прихильників

зазначеної концепції, у структурі цивільного права цей інститут становить цілісну систему норм, що є комплексним цивільно-правовим інститутом, оскільки містить норми різних інститутів цивільного права, об'єднаних за такою ознакою, як участь у цивільно-правових відносинах особливого суб'єкта – споживача, наділеного законом специфічними правовими можливостями (Г. Колісникова, О.О. Старицька).

Слід погодитися з тим, що «інститут захисту прав споживачів» є комплексним (міжгалузевим) правовим інститутом, оскільки складається із сукупності відносно відособлених норм права різних галузей і спрямований на регулювання певного виду взаємозалежних суспільних відносин. Цей правовий інститут об'єднує правові норми конституційного, адміністративного, кримінального, екологічного, господарського та цивільного права. Об'єднуючим фактором виступають суспільні відносини за участю споживача, права та законні інтереси якого покликаний захищати цей правовий інститут.

Чи доречно вживати термін «споживчі правовідносини»? «Споживчий» – це той, що слугує для потреб споживання. Отже, споживачем, тобто тим, хто споживає, може бути будь-хто. На нашу думку, споживчі правовідносини – це самостійний вид суспільних відносин, які можуть виникати між будь-якими суб'єктами цивільного права. Сам термін «споживчий» широко використовується в економічній теорії (споживчі ціни, споживчий кошик, споживчий мінімум тощо). У зв'язку з цим не зовсім доцільно застосовувати термін «споживчий» для позначення правовідносин за участю споживачів як такий, що не відображає специфіку досліджуваного явища.

Таким чином, словосполучення «правовідносини за участю споживача» найбільш вдало відображає специфіку досліджуваних правовідносин, акцентує увагу на основному їх учаснику – фізичній особі-споживачеві, який є слабкою стороною правовідносин, що потребує посиленої правової охорони та захисту.

Правовідносини, в яких споживач бере безпосередню участь, є «цивільними правовідносинами за участю споживача», оскільки важко стверджувати про існування кримінальних, адміністративних, екологічних та інших публічних правовідносин за участю споживача, адже останній не є безпосереднім їх учасником. Правовідносини, у яких споживач бере безпосередню участь (роздрібна купівля-продаж, побутовий підряд, прокат, надання послуг тощо), мають цивільно-правову природу. Споживач може виступати як потерпілий, якщо незаконними діями йому завдано шкоду, що дозволяє включити його до суб'єктів кримінального чи адміністративного права, однак не робить його учасником відповідних правовідносин. У цьому разі слід підтримати думку Р.О. Халфіної про те, що поняття учасника правовідносин вужче, ніж поняття суб'єкта права, оскільки для правовідносин цікаві не всі потенційні можливості осіб, які беруть у них участь, а ті їх особливі властивості, котрі визначають можливість участі у конкретному правовідношенні [4, с. 115].

У зв'язку з тим, що правовідносини за участю споживача мають комплексний характер, їх можна поділити на такі види:

- правовідносини, які виникають між суб'єктом підприємницької діяльності та державою (у цих правовідносинах споживач безпосередньої участі не бере, однак вони є основоположними для реалізації державою ефективної політики охорони і захисту прав споживачів. Із двома наступними видами правовідносин їх об'єднує мета – забезпечення правової рівності економічно нерівних учасників правовідносин);

- правовідносини, що виникають між споживачем і суб'єктом підприємницької діяльності (цивільні правовідносини за участю споживача);

- правовідносини, які виникають із метою захисту порушених прав споживача, що реалізуються у порядку цивільного, адміністративного та кримінального судочинства.

Визначення поняття «правовідносини за участю споживачів» тісно пов'язане із законодавством про захист прав споживачів, основною метою якого є створення додаткових гарантій у сфері дотримання прав споживача, його захистом як більш слабого учасника цивільного обороту. Мета такого регулювання і захисту досягається завдяки внесенню публічних начал у цивільно-правові відносини за участю споживача, з однієї сторони, і комерційної (підприємницької) організації чи фізичної особи-підприємця, з іншої. Норми законодавства про захист прав споживачів регулюють відносини між фізичними особами, суб'єктами підприємницької діяльності та державою, закріплюють їх взаємні права й обов'язки, передбачають юридичну відповідальність, надають цим відносинам особливого характеру – характеру правовідносин за участю споживача. Оскільки правовідносини за участю споживача є різновидом правових відносин, їм, відповідно, притаманні всі істотні ознаки останніх.

Істотною особливістю цивільних правовідносин за участю споживача є їх комплексний (приватно-публічний) характер, зумовлений нерівним становищем споживача як слабкої сторони договірних відносин. Публічний характер правовідносин за участю споживача визначається тим, що держава, здійснюючи регулювання економіки загалом, розглядає захист прав споживачів не просто як один із інститутів права, а як один із пріоритетних напрямів своєї діяльності, спрямований на забезпечення конституційних прав людини і громадянина на життя, здоров'я, безпечне навколишнє середовище тощо.

Наявність приватноправових і публічно-правових начал у правовідносинах за участю споживача об'єктивно впливає із цільового призначення інституту захисту прав споживачів, структури відповідного законодавства. Саме це особливе поєднання приватноправових і публічно-правових начал, спрямоване на усунення правової нерівності його суб'єктів, займає провідне місце у системі ознак правовідносин за участю споживача.

Віднесення правовідносин за участю споживача до цивільних правовідносин підтверджується тим, що їм притаманні особливі риси останніх. Зокрема:

- 1) їх учасники виступають один щодо одного як юридично рівні суб'єкти, котрі володіють організаційно-правовою та майновою самостійністю;
- 2) вони є правовим зв'язком, що складається з приводу певних матеріальних благ (товарів, результату робіт, послуг);
- 3) їх відносини урегульовані на принципах ініціативи учасників у встановленні правовідносин і диспозитивності правового регулювання;
- 4) їх учасники виступають як носії суб'єктивних цивільних прав і обов'язків;
- 5) захист суб'єктивних цивільних прав їх учасників здійснюється специфічними цивільно-правовими способами, які, передусім, мають майновий і компенсаційний характер;
- 6) підстави їх виникнення, зміни і припинення значною мірою відрізняються від юридичних фактів в інших галузях права. Зокрема, це виражається в тому, що головною підставою виникнення цивільних правовідносин є цивільно-правовий договір, а також інші правомірні дії. Крім того, цивільні права й обов'язки виникають не тільки з підстав, передбачених законом та іншими правовими актами, але й із дій суб'єктів цивільного права, які, хоч і не передбачені законодавством, внаслідок його загальних засад і змісту породжують відповідні правовідносини [6, с. 75].

Цивільні правовідносини за участю споживачів характеризуються наявністю системного юридичного зв'язку між споживачем і суб'єктом підприємницької діяльності, який проявляється в тому, що все коло правовідносин охоплене закладеним у законодавстві про захист прав споживачів механізмом: чіткою системою дій як спо-

живача, так і підприємця. Відступ від цієї системи можливий, але за умови надання додаткових привілеїв споживачеві з боку підприємця. Імперативні норми цивільного законодавства можуть бути змінені, але тільки на користь споживача: може бути збільшено розмір неустойки, строки повернення товару і т. д.

Таким чином, оскільки правовідносини за участю споживачів є різновидом цивільних правовідносин, слід навести ознаки, які є особливими та дозволяють стверджувати про самостійність цих правовідносин. Отже, цивільне правовідношення за участю споживача:

1) виникає між споживачем, котрий має намір придбати товари (роботи, послуги), купує товари (роботи, послуги), користується товарами (результатом робіт, послуг) для задоволення особистих потреб, не пов'язаних зі здійсненням ним підприємницької діяльності, та його контрагентом чи потенційним контрагентом (виробником, продавцем, виконавцем тощо);

2) забезпечується державним захистом споживача як слабкої сторони за допомогою особливих правових форм, засобів і методів впливу, які гарантують баланс інтересів споживача і суб'єкта підприємницької діяльності;

3) характеризуються поєднанням приватноправових і публічно-правових норм у регулюванні цих відносин, що спрямоване на усунення правової нерівності його суб'єктів;

4) має оплатний характер, який породжує у передбачених законом або договором випадках обов'язок контрагента споживача безоплатно здійснити дії, спрямовані на забезпечення належної якості реалізованого товару (роботи, послуги).

Отже, цивільні правовідносини за участю споживача – це суспільні відносини, що врегульовані нормами цивільного законодавства, умовами договору, звичаями ділового обороту та виникають між споживачем, який купує товари, замовляє роботи, послуги або має намір придбати товари, замовити роботи, послуги для задоволення особистих або інших потреб, не пов'язаних зі здійсненням ним підприємницької діяльності, та його реальним або потенційним контрагентом (продавцем, виконавцем, наймодавцем, виготовлювачем, імпортером, уповноваженою виготовлювачем (продавцем) юридичною особою або фізичною особою-підприємцем).

Список використаних джерел:

1. Осетинська Г.А. Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 220 с.
2. Єгоричева О.Ю. Цивільно-правова відповідальність за продаж споживачам товарів неналежної якості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / НДІ приватного права і підприємництва ім. Ф.Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2014. 20 с.
3. Колісникова Г. Загальна характеристика інституту «захисту прав споживачів» та його місце в системі права і в системі законодавства України. *Право України*. 2010. № 1. С. 189–193.
4. Старицька О.О. Поняття та структурні елементи інституту захисту прав споживачів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. Вип. 6. Т. 1. С. 46–50.
5. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. Москва, 1974. 349 с.
6. Харитонов Е.О., Саниахметова Н.А. Гражданское право: Частное право. Цивилистика. Физические лица. Юридические лица. Вещное право. Обязательства. Виды договоров. Авторское право. Представительство : учебное пособие. Киев : А.С.К., 2001. 756 с.